

О. В. Пасічна

(Криворізький національний університет)

ЛІНГВОСТИЛИСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ

Пасечная Е. В. Лингвостилистические особенности научных текстов.

В статье рассматриваются лингвостилистические особенности научной речи. Обращается внимание на лексические, морфологические и синтаксические средства. Обосновывается, что речевая системность научного стиля определяется как экстралингвистическими, так и лингвистическими факторами.

Ключевые слова: научный стиль, экстралингвистические факторы, лексико-грамматические языковые средства.

Pasichna O. V. The linguostylistic features of scientific texts.

The article deals with features of scientific speech linguostylistic. Attention is paid to the lexical, morphological and syntactic means. It is justified the fact that the speech scientific style systematic character is defined as by the extra-linguistic, as well by linguistic factors.

Keywords: scientific style, extralinguistic factors, lexical and grammatical language means.

Сфера наукової комунікації відіграє важливу роль у життєдіяльності людини. Завдяки стрімкому розвитку науки і техніки з'являється велика кількість праць з різних галузей знань. Тому дослідження мовної організації наукових текстів є актуальною проблемою сучасної лінгвістики.

Вивченню мови науки присвячено розвідки Н. Ботвиної, В. Дубичинського, А. Коваль, Н. Кушнарєнко, Л. Мацько, Г. Онуфрієнко, О. Семенов, Л. Симоненко, В. Шейка та ін. Учені розглядають функціональне призначення підстилів наукового стилю, їх жанрову диференціацію, способи викладу текстового матеріалу, екстралінгвістичні ознаки наукового стилю. Незважаючи на посилений інтерес до наукового мовлення, на сьогодні ще всебічно не висвітлено деякі питання, пов'язані з мовленнєвою системністю цього стилю.

Мета статті – окреслити мовностилістичні та комунікативно-прагматичні особливості наукових текстів.

Мовленнєва системність наукового стилю визначається як позамовними, так і лінгвістичними чинниками, передовсім призначенням наукових текстів – повідомляти про результати наукових досліджень, доводити теорії, класифікувати та систематизувати знання. Відповідно до цього основними екстралінгвістичними ознаками наукового стилю, як слушно зазначають З. Мацюк та Н. Станкевич [1, с. 40-42], є насамперед такі:

– об'єктивність (принципово об'єктивне ставлення до предмета думки), яка впливає із суспільної функції наукового мовлення: вона містить у собі ті елементи знання, які характеризують явища та факти об'єктивної дійсності. Вимогою об'єктивності викладу є вказівка на джерело повідомлення, автора висловленої думки. Основна увага зосереджується на предметі наукового опису, його змісті.

– смислова точність, ясність – це ознаки, які характеризують різні етапи породження і сприйняття тексту, одна з головних умов забезпечення наукової та практичної значущості інформації. Суть її полягає у правильному й недвозначному поясненні фактів і явищ об'єктивної дійсності та взаємодії між ними. Точність – це характеристика процесу й результату творення тексту, а ясність – процесу його сприймання. Прагнення авторів до ясності викладу мотивується бажанням бути доступним навіть для читачів, які не мають спеціальних знань.

– лаконічність, стислість наукової мови означає вміння уникати непотрібних повторів, надмірної деталізації. Кожне слово і вислів служать тут одній меті: якомога стисліше донести суть справи.

О. Семенов відносить до екстралінгвістичних чинників наукового мовлення й інформативну насиченість – ступінь смислової і змістової новизни наукового тексту, що виявляється в авторській концепції, системі авторських оцінок [2, с. 27].

Окреслені екстралінгвістичні чинники зумовлюють мовні особливості наукових текстів. Розглянемо, як виявляється мовна системність наукового стилю на лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях.

Головною лексичною ознакою наукового стилю є термінологічність. Залежно від ступеня спеціалізації значення терміни поділяють на 3 групи:

1. Загальнонаукові терміни, які вживаються майже в усіх галузевих термінологіях, наприклад: *система, тенденція, закон, концепція, теорія, аналіз, синтез* тощо.

2. Міжгалузеві терміни – це терміни, які використовуються в кількох споріднених або віддалених галузях (наприклад, економічна наука має термінологію, спільну з іншими соціальними, природничими науками: *амортизація, екологічні витрати, санація, технополіс*).

3. Вузькоспеціальні терміни – це слова чи словосполуки, які позначають поняття, що відображають специфіку конкретної галузі, наприклад: *авантитул, аграф, боковик, вакат, ретуш* [3, с. 517-518].

У наукових текстах, як справедливо указує Н. Ботвина [4, с. 9], загальнонавживані слова набувають узагальненого значення. Називаючи предмет, говорячи про явище, автор наукового твору має на увазі не конкретний предмет чи явище, а клас предметів, низку явищ, наприклад: «Вакуум – це перший бар'єр, який стоїть між людиною і космічним простором». Ідеться не про конкретну особу, а про певний вид високоорганізованих мислячих істот.

3-поміж видів груп лексики за значенням у наукових текстах найбільшого поширення набули синоніми. Йдеться насамперед про абсолютні синоніми, які виявляють повний збіг значення (*лінгвістика – мовознавство, азбука – абетка, правознавство – юриспруденція, громадянство – підданство*). Для наукового стилю як одного з книжних стилів характерне використання таких слів, що забезпечують нейтральність викладу й допомагають точно висловити думку [5, с. 23-24].

Фразеологія наукової мови також доволі специфічна. Вона покликана, з одного боку, визначати логічні зв'язки між частинами висловлювань

(наприклад, такі стійкі словосполучення, як *навести результати, як показав аналіз, на підставі отриманих даних, підсумовуючи сказане*), а з іншого, – позначати певні поняття, будучи термінами (*вільна економічна зона, струм високої напруги*) [6, с. 47].

Наукові тексти мають виразні морфологічні особливості, які виявляються у використанні граматичних форм частин мови й указують на значний ступінь книжності наукового стилю.

У наукових текстах набули поширення іменники з абстрактним значенням із суфіксами *-ість, -ств(о), -от(а), -изм*: *сполучуваність, товариство, спільнота, класицизм*.

Висока частотність уживання характерна для віддієслівних іменників (*узагальнення, дослідження, вивчення, упровадження*).

Іменники, які в загальноживаній мові не мають форм множини, у наукових текстах набувають такого значення: *солі, води, олії, температури*.

Для позначення назв осіб і чоловічої, і жіночої статі за професією, посадою, званням тощо використовуються іменники чоловічого роду: *міністр, проректор, професор, доцент, завідувач*. У таких назвах у давальному відмінку спостерігаємо паралельні закінчення: *ректору – ректорові, декану – деканові*.

З-поміж розрядів прикметників (якісні, відносні, присвійні) у науковому мовленні переважають відносні, які дозволяють точно вказати на ознаки, наприклад: *концептуальний, експериментальний, аналітичний*. Якщо необхідно утворити ступінь порівняння якісного прикметника, то слід ураховувати, що більш поширеною, порівняно з іншими стилями, є аналітична (складена) форма ступенів порівняння: *найбільш доцільний, найменш зрозумілий*. Така форма сприймається як стилістично нейтральна.

Істотною морфологічною ознакою наукового стилю є відсутність особового займенника *я*. Натомість використовується авторське *ми* з метою залучити адресата наукового тексту до участі в міркуваннях (*У процесі дослідження ми дійшли таких висновків...*). Часто вживаними є вказівні

займенники *цей, той, такий, стільки*, які не лише конкретизують предмет, а й визначають логічні зв'язки між частинами висловлювання.

Як наголошує Н. Ботвина [4, с. 9-10], однією з характерних особливостей наукових текстів є узагальнене, абстраговане, «позачасове» вживання дієслівної категорії часу. Дієслово позначає дію і стан як властиві предметам постійні ознаки. Час представлений найбільше теперішнім постійної дії, що позначає її безперервність, або абстрактним теперішнім та абстрактним майбутнім. Наприклад: *Доказом може бути будь-яка річ, обставина. Банківським договором уважають домовленість про касово-розрахункове обслуговування. У працях фізико-математичного та природничого циклів уживаються дієслова з узагальненим значенням минулого часу, що стає синонімічним до теперішнього, пор.: розчинена речовина **випала** в осад і розчинена речовина **випадає** в осад. Як засіб зв'язку мікротем тексту, логічного переходу в розгортанні думок використовуються форми майбутнього часу, як-от: **Звернемось до головних компонентів державності.***

З-поміж дієслівних форм особливої уваги потребують активні дієприкметники, вживання яких науковій мові загалом не властиве. Морфологічні норми часто порушуються через невдалий переклад російських активних дієприкметників. Тому, наприклад, замість калькованих форм *констатууючий, формуючий* слід уживати *констатувальний, формувальний*; замість *діючий, завідууючий, звукозаписуючий* – *чинний, завідувач, звукозаписний*; замість *відповідаючий, торгуючий, вражаючий* – *що відповідає, що торгує, що вражає*. Як бачимо, способи перекладу російських активних дієприкметників є різноманітними (заміна їх іменниками, підрядними конструкціями тощо).

У наукових текстах набули поширення складені сполучники (*зважаючи на, у міру того як, тому що, через те що, після того як*), які указують на логічну послідовність викладу змісту наукової інформації.

Визначальною синтаксичною особливістю наукового стилю є прямий порядок слів, який полягає в тому, що підмет стоїть перед присудком (*Рушниця*

– це вид вогнепальної зброї...), узгоджене означення знаходиться перед означуваним словом, а неузгоджене – одразу ж після нього (*Генератор змінного струму перетворює механічну енергію обертання ротора машини в електричну енергію*), вставні слова ставляться на початку речення: вони вказують на висловлене раніше, служать для пояснення окремих слів і словосполучень (*Відомо, що антропомічний принцип визначення мір довжини виник цілком природно*). Для наукових текстів типовим є таке синтаксичне явище, як «нанизування» слів в одному відмінку (часто родовому чи орудному, наприклад: *Питання вираження відношення прийменникових конструкцій...*). Подібні «низки» відмінків ускладнюють сприймання речень [4, с. 157-158].

Норми синтаксису наукового стилю регулюють поєднання слів у словосполученні зв'язком керування. Моделі поєднання слів таким підрядним зв'язком відображають закономірності їх сполучуваності. Згідно з синтаксичними нормами української мови слід урахувувати, яких відмінків вимагають слова-синоніми й слова-пароніми, як-от:

Сповнений (*чого?*) – наповнений (*чим?*)

Навчатися (*чого?*) – вивчати (*що?*)

Оволодівати (*чим?*) – опановувати (*що?*)

Дорівнювати (*чому?*) – рівнятися (*на що?*)

Оснований (*на чому?*) – заснований (*ким?*)

Повстати (*проти кого? чого?*) – постати (*перед ким? чим?*)

Дотримання правил керування сприяє чіткості формулювань і точності викладу.

Оскільки науковий стиль має виражений книжний характер, то для його синтаксичної організації властиве функціонування складних речень, з-поміж яких переважають складнопідрядні, зокрема з причиновим та наслідковим зв'язком. Це пов'язано з призначенням наукових текстів – доводити теорії, обґрунтовувати гіпотези, роз'яснювати явища.

Таким чином, розглянуті лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості наукових текстів є визначальними у створенні мовленнєвої

системності наукового стилю. Вони дають можливість простежити закономірність щодо залежності лексико-граматичних ресурсів передавання наукової інформації від сфери використання, функціональної спрямованості та специфічних рис цього функціонального різновиду української мови.

Список використаної літератури

1. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич – К. : Каравела, 2005. – 352 с.
2. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навч. посіб. / О. М. Семенов. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.
3. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручн. / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2013. – 696 с.
4. Ботвина Н. В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови : навч. посіб. / Н. В. Ботвина. – К. : «АртЕк», 1998. – 192 с.
5. Українська мова за професійним спрямуванням : Практикум / [Т. В. Симоненко, Г. В. Чорновол, Н. П. Руденко та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 272 с.
6. Галузинська Л. І. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. / Л. І. Галузинська, Н. В. Науменко, В. О. Колосюк. – К. : Знання, 2008. – 430 с.